

инкриминирования "антисоветской политической деятельности" во времена Чехо-Словакии или Венгрии, участие в политических партиях различной направленности, поддержке администрации А. Волошина. Подвергались репрессиям и рядовые верующие, которые брали на себя смелость откровенно отстаивать право на существование своей конфессии. Доказано, что острое антирелигиозной политики, в первую очередь, было направлено против Греко-католической церкви края.

Ключевые слова: Закарпатье, послевоенный период, коммунистическая партия, советская власть, общественно-политическая жизнь, римско-католическая церковь, греко-католическая церковь, реформатские общины.

* * *

УДК 94:378.4(477.63)“1941/1943”

Чепурко О. О.

кандидат історичних наук, доцент кафедри української історії та етнополітики, Дніпропетровський національний університет ім. Олесея Гончара (Україна, Дніпропетровськ), skythes@mail.ru

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК (1941–1943): ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Досліджується розвиток вищої освіти в м. Дніпропетровськ у період окупації німецькими військами, висвітлюється історія утворення університету, виокремлюються перспективні напрямки подальших науково-дослідницьких пошуків.

Ключові слова: університет, окупація, Дніпропетровськ, професорсько-викладацький склад, студенти, навчальні заклади, Дніпропетровський державний університет, Український державний університет в м. Дніпропетровськ.

У кожного навчального закладу свій шлях в історії та місце в національній системі освіти та науки. Своє неповторне минуле має й Дніпропетровський національний університет імені Олесея Гончара, народження якого (тоді Катеринославського університету) співпадає з буремними революційними подіями: часом німецької окупації українських земель у 1918 р., трансформацією країни (ліквідацією УНР та становленням монархічної Української Держави), формуванням передумов громадянської війни. Подальша історія навчального закладу наповнена цікавими подіями, пов'язана з видатними людьми. Одним з малодосліджених періодів діяльності університету, але разом з тим трагічним та зворушливим, є час існування залишків університету в період нацистської окупації (1941–1943 рр.), в стінах якого продовжували науково-педагогічну роботу співробітники та навчальну діяльність студенти, що залишилися після евакуації.

Бойові дії та упродовження нової влади унеможливили діяльність навчальних закладів серед яких був і Дніпропетровський державний університет. Однак, не зважаючи на окупаційний режим, умови військового часу, вища освіта в місті швидко відновлюється. На базі міських вищих учбових закладів, які діяли до війни (Медичний інститут, Транспортний інститут, Дніпропетровський державний університет) відкрилася нова установа, офіційна назва якої – Державний український університет у м. Дніпропетровську (Dnjepropetrowsker Ukrainische Staatsuniversitat). Проте, в архівних матеріалах зустрічаються документи в яких по-різному називали цей навчальний заклад: Український державний університет, Державний університет, Дніпропетровський державний університет.

Утворення університету дозволялося й регламентувалося наказом Дніпропетровської обласної управи від 22 вересня 1941 р. (підписав голова управи Олійниченко). Відповідно наказу створювалися кілька навчальних установ: Політехнічний інститут, Транспортний інститут та Державний український університет у м. Дніпропетровську. До складу останнього увійшли: Дніпропетровський державний університет, Медичний інститут, Сільськогосподарський інститут, Фармацевтичний інститут та Інститут іноземних мов, які мали до війни 17 факультетів та 152 кафедри [1, арк. 30].

Того ж дня (22 вересня), Дніпропетровська обласна управа призначила ректором університету доктора біологічних наук, професора Розгіна Івана Федоровича. Він отримав зобов'язання до 1 жовтня 1941 р. розробити статут університету, намітити кандидатів на посади деканів факультетів та їхніх заступників, подати список претендентів на означені посади до обласної управи на затвердження [2, арк. 2]. Це розпорядження було виконано своєчасно й Дніпропетровська обласна управа вже 15 жовтня 1941 р. затвердила статут, у відповідності з яким Дніпропетровський університет мав наступну структуру:

- філологічний факультет з відділами української та германської філології;
- історико-географічний факультет;
- медичний факультет з відділами лікувально-профілактичним та фармацевтичним;
- сільськогосподарський факультет;
- фізико-математичний факультет;
- хімічний факультет;
- біологічний факультет [1, арк. 2].

Структура університету згодом корегувалася. У зв'язку з структуризацією та реорганізацією навчального закладу в 1942 р. були змінені назви окремих факультетів та їхня будова. Наприклад, географічний відділ, що до цього часу був у складі історико-географічного факультету включили до біологічного факультету, який перейменували у природничий. У 1942 р. виник теологічний факультет [2, арк. 5; 3, арк. 78]. Загалом, на початку діяльності вищого учбового закладу факультети об'єднали 63 кафедри: у складі медичного факультету діяли 28 кафедр, фізико-математичного – 5, хімічного – 4, історико-географічного – 6, біологічного – 7, сільськогосподарського – 6, філологічного – 7 [4, с. 113].

Після прийому студентів на перший курс та реєстрації студентів старших курсів всіх інститутів, що об'єдналися в межах університету, а також з урахуванням слухачів 2-х річних фармацевтичних та короткотермінових курсів німецької мови університет в своєму складі мав всього 3 245 студента [1, арк. 31]. По факультетах і курсах студенти розподілялися наступним чином:

Університет знаходився на утриманні бюджету, який затверджувався та регулювався державним органом. Навчальний заклад був самостійною юридичною особою, з власним штампом і печаткою з державним знаком. Усе майно університету вважалося державною власністю, а основні джерела бюджету склалися з платні за навчання та державної дотації.

Таблиця 1.

Розподіл студентів по університету

№	Факультети	курс I	курс II	курс III	курс IV	курс V	Разом
1	Медичний	525	137	115	132	143	1052
2	Фармацевтичний відділ	360	24	16	9	–	409
3	Фармацевтичні курси	226	–	–	–	–	226
4	Філологічний	147	106	59	19	2	333
5	Курси німецької мови	645	–	–	–	–	645
6	Історико-географічний	74	40	14	18	8	154
7	Фізико-математичний	49	29	17	16	6	117
8	Хімічний	24	6	10	4	24	68
9	Біологічний	82	6	10	17	15	130
10	Сільсько-господарський	51	14	25	12	9	111
Разом		3245					

Діяв університет трохи менше двох років. Перші заняття почалися 25 жовтня 1941 р., а останні розпорядження в. о. ректора Г. Я. Фота, який керував закладом останні місяці його існування датуються серпнем 1943 р. Фактично університет, напередодні звільнення міста від окупантів (25 жовтня 1943 р.), вже не працював.

Проте метою статті є не опис діяльності Державного українського університету у м. Дніпропетровську, але виокремлення перспективних напрямів подальшого наукового розгляду проблеми.

Звичайно, в історіографії така тема не могла залишитися не поміченою й набула певного висвітлення насамперед у ювілейних працях присвячених річниці створення університету [4; 5] та в окремих роботах науковців [6–8]. Зокрема досліджувалася історія становлення та діяльності навчального закладу в умовах нацистської окупації, наводилися результати навчальної та науково-дослідницької роботи, обставини евакуації та реевакуації тощо. Проте в Державному архіві Дніпропетровської області у фонді 4398сч зберігається значний обсяг не проаналізованих джерел, що містять цікаву інформацію.

За своїм змістом архівні джерела фонду поділяються на організаційно-розпорядчі, фінансово-розрахункові та з особового складу. Організаційно-розпорядчі документи визначають такі важливі питання, як функції та права університету на виконання освітніх послуг – це статут університету, накази та розпорядження Дніпропетровської обласної управи, ректорату, деканатів, канцелярії, навчального відділу тощо. Фінансово-розрахункова документація (звіти про надходження коштів, звіти про фінансовий стан, платіжні документи, відомості) забезпечувала точне та своєчасне виконання фінансових зобов'язань навчального закладу, а тому містить інформацію про вартість навчання, заробітну плату співробітників,

фінансовий стан університету. Документація з особового складу (заяви, автобіографії, анкети професорсько-викладацького складу, особові справи співробітників та студентів) відображає всі кадрові питання Державного українського університету від забезпечення кадрами до їх переміщення та професійного вдосконалення.

Аналіз наукових розвідок присвячених історії університету періоду окупації та наявної джерельної бази дозволяють виявити коло наукових питань, що вимагають поглибленого, цілеспрямованого і сучасного аналізу, неможливого без опрацювання, як опублікованих праць, так і невідомих або відомих, але недостатньо оцінених історичних джерел. Враховуючи вищесказане автор окреслив коло найважливіших проблем історії університету 1941–1943 рр. які можуть стати напрямами майбутніх досліджень:

– етапи розвитку університету (1941–1943 рр.), його місце в нацистській політиці та роль в системі освіти;

– політика нацистського режиму щодо формування українських педагогічних і наукових кадрів, особливості співпраці співробітників та студентів університету з окупаційною владою, ставлення радянського підпілля, українських патріотичних сил, громадськості до діяльності навчального закладу;

– питання юридичного правонаступництва Дніпропетровського державного університету, джерела фінансування навчальної установи, процедура призначення наукових ступенів та посад, методи вирішення кадрової проблеми в Державному українському університету у м. Дніпропетровську;

– науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність представників професорсько-викладацького та науково-допоміжного складу, студентів і аспірантів університету в часи воєнного режиму на тлі тих суспільно-політичних процесів, що розгорталися в регіоні;

– склад і статус професорсько-викладацького корпусу, його професійний рівень, місце в суспільстві, матеріально-побутові умови життя;

– кількісний, соціальний, національний, віковий, статевий склад студентства, його соціальний статус, стосунки з професурою та окупаційною владою, умови побуту та навчання;

– життя та діяльність найталановитіших педагогів та вчених університету – багато з них викреслені з історії, проте не заслуговують на небуття.

Подальше вивчення не досліджених наукових проблем й надалі залишається актуальним, адже новітній аналіз історії навчальних установ міста надасть можливість вийти на ґрунтовні узагальнюючі висновки та відкриття в системі вітчизняної освіти.

Список використаних джерел

1. ДАДО. – Ф.4398сч. – Оп.1. – Спр.1.
2. Там само. – Спр.3.
3. Там само. – Спр.108.
4. Історія Дніпропетровського національного університету / Голова редколегії проф. М. В. Поляков. – 4-е вид., переробл. і доповн. – Д., 2008.
5. Історія Дніпропетровського національного університету / Голова редкол. проф. М. Поляков. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Д., 2003.
6. Клець В. К. Оккупационный режим и организация работы учебных заведений Днепропетровской области в период Второй

мировой войны // Наддніпрянський іст.-краєзн. зб. – Д., 1998. – Вип.1. – С.291–298.

7. Чепурко О. О. Історія створення Державного українського університету у м. Дніпропетровськ / О. О. Чепурко // Проблеми політичної історії України. – 2014. – Вип.9. – С.178–187.

8. Шахрайчук І. А. Деякі аспекти діяльності громадських об'єднань на Дніпропетровщині в період німецької окупації / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк // Наддніпрянський іст.-краєзн. зб. – Д., 1998. – Вип.1. – С.299–306.

References

1. DADO. – F.4398sch. – Op.1. – Spr.1.
2. Tam samo. – Spr.3.
3. Tam samo. – Spr.108.
4. Istoriiia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu / Holova redkol. prof. M. V. Poliakov. – 4-e vyd., pererobl. i dopovn. – D., 2008.
5. Istoriiia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu / Holova redkol. prof. M. Poliakov. – 3–tie vyd., pererobl. i dopovn. – D., 2003.
6. Klets V. K. Okkupatsyonnyy rezhym y ohanyzatsiya raboty uchebnykh zavedenyi Dnepropetrovskoi oblasti v peryod Vtoroi myrvoi voyni // Naddnyprianskyi ist.–kraiezn. zb. – D., 1998. – Vyp.1. – S.291–298.
7. Chepurko O. O. Istoriiia stvorennia Derzhavnoho ukrainskoho universytetu u m. Dnipropetrovsk / O. O. Chepurko // Problemy politychnoi istorii Ukrainy. – 2014. – Vyp.9. – S.178–187.
8. Shakhraichuk I. A. Deiaki aspekty diialnosti hromadskykh ob'ednan na Dnipropetrovshchyni v period nimeckoi okupatsii / I. A. Shakhraichuk, M. A. Sloboianiuk // Naddnyprianskyi ist.–kraiezn. zb. – D., 1998. – Vyp.1. – S.299–306.

Чепурко О. О., Candidate of Science (History), Associate Professor of the Department of Ukrainian History and Ethnopolitics of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnipropetrovsk), skythes@mail.ru

The history of Ukrainian State University in Dnepropetrovsk (1941–1943): setting scientific problem

The article examines development of higher education in Dnepropetrovsk during the occupation by German troops. Disclosed the circumstances creating the university and called current research topics.

Keywords: university, occupation, Dnepropetrovsk, of professors and lectures, students, higher education, Dnepropetrovsk State University, Ukrainian State University in Dnepropetrovsk.

Чепурко О. О., кандидат исторических наук, доцент кафедры украинской истории и этнополитики, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Украина, Днепропетровск), skythes@mail.ru

История Государственного украинского университета в г. Днепропетровск (1941–1943): постановка научной проблемы

Исследовано развитие высшего образования в г. Днепропетровске в период оккупации немецкими войсками. Раскрывается история создания университета, указываются актуальные темы дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: университет, оккупация, Днепропетровск, профессорско-преподавательский состав, студенты, учебные заведения, Днепропетровский государственный университет, Украинский государственный университет в г. Днепропетровск.

* * *

УДК 94(477).[323.3]

Киридон П.В.

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка (Україна, Полтава), p.w.kiridon@rambler.u

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

Розглядаються особливості становлення і модерна інституціоналізація апаратів КПУ упродовж повоєнного двадцятиріччя. Показано діяльність її чиновницьких підрозділів, котрі змінили основи управлінського організму партії, радянської влади в цілому. Досліджено процеси, що призвели до набуття номенклатурною системою управління стабільності.

Розкрито процеси відтворення організаційно-управлінських позицій компартійної номенклатури, яка змінювала апаратні розбудови в екстремальних умовах суспільної трансформації 1945–1964 років. Практику опанування партапаратом провідних позицій у владному механізмі показано з позицій використання різноманітних методів управління соціально-економічними процесами та засобами контролю над життям суспільства.

Наголошено на співпраці апаратів КПУ з радянсько-управлінськими структурами, на підпорядкуванні державних органів волі партійних апаратів.

Партійну номенклатуру вивчається, виходячи з чисельно-якісних характеристик КПУ, показано консервативне спрямування як еволюції партії, так і суспільного розвитку загалом.

Ключові слова: Комуністична партія України, партійна номенклатура, партійний апарат, партійний комітет, Президія ЦК, управлінські кадри, відділи парткомів, партійний секретар.

Протягом 1945–1964 років відбувалося модерне юридичне і правове становлення політичних організацій Радянського Союзу, а Комуністична партія утвердилася як панівна сила державної системи. Провідним чинником у ній стали апаратні партійні форми (комітети), які формально прикривалися декларованими принципами демократизму та колегіальності.

Після колосальних кадрових утрат під час війни від 1945 року більшовики, понад усе, опікувалися кількісним і якісним відновленням лав ВКП(б), згодом – нарощуванням чисельного складу партії, розширенням мережі партійних осередків на всіх рівнях. Компартія більшовиків України також вийшла з війни відчутно ослабленою, адже стан окупації та фронти, які прокотилися територією республіки, означали гуманітарну катастрофу гігантських масштабів. Повсюдно партійні комітети перестали існувати фізично, не було достатньої кількості комуністів і тим паче партійних чиновників.

Відзначимо, проте, що воєнна доба спричинила входження в партію фронтової молоді, завдяки чому склад ВКП(б) зріс із 3,6 млн. у 1941 до 6,3 млн. у 1947 році. У ті часи близько 60% партійців служили в Збройних силах [1, с. 114–115]. А її закінчення, крім іншого, означало потужний потік учорашніх військових на роботу до цивільних установ, що позначилося й на внутрішньопартійному становищі. Наприкінці 1945 року ті, хто одержали партквиток на фронті, склали понад 40% членів і кандидатів у члени ВКП(б) – 2,5 млн. з 5,7 млн. Протягом кількох наступних років частка вчорашніх воїнів збільшувалася. Це означало наявність потенційної здатності учасників бойових дій безпосередньо впливати на повоєнну партійну стратегію й тактику [3, с. 370].

Станом на 1947 рік, коли пройшли перші хвилі демобілізації, у партійній організації республіки на обліку перебувало 638 тис. 407 комуністів, у тому числі понад 2/3 – тих, хто повернувся з фронту [24, арк.42; 25, арк. 9]. У 1946–1953 роках КП(б)У щороку в середньому поповнювалася на 65,9 тис. осіб. Наступні часи зафіксували зменшення зростання: у середньому 37,9 тис. осіб щороку [14, с. 111–112]. У 1952 році в КП(б)У перебувало 652 тис. 327 членів і 99 тис. 918 кандидатів у члени Компартії [29, арк. 10]. Але загалом збільшення числа комуністів залишалося стійкою тенденцією.

Кількісні характеристики відносно стабілізувалися в середині 1950–х років, коли в лавах КПУ налічувалося близько 850 тис. комуністів, об'єднаних у майже 50 тис. первинних організацій [30, арк. 2–3; 7, с. 35]. Протягом 1956–1965 років республіканська парторганізація збільшилася ще на 69% [6], об'єднавши 1,83 млн. осіб